

Graven en grafstenen in De Bilt en Bilthoven

Deel 2: begraafplaats Den en Rust

Kunst op het Kerkhof

In 1935 diende de heer F.B. Tap bij de gemeente een verzoek in tot het stichten van een particuliere begraafplaats op een terrein van zes hectare. Reeds het volgende jaar vond de officiële opening plaats van de gebouwen. In 1971 werd een nieuw bakstenen pand gebouwd met daarin beneden een condoleancekamer. In 1992 werd het crematorium in gebruik genomen.

Opvallend op deze begraafplaats is de grote diversiteit aan grafmonumenten, veelal karakteristiek voor een bepaalde tijd. Ook valt de grote variëteit in ontwerp en gebruikte materialen op. Zo zijn er veel plastieken, beelden, plaquettes en reliëfs te vinden. Bij de zerken zien we een enorme variatie, zowel in materiaal, vorm en decoratie, van traditioneel liggende en staande stenen tot ronde, hartvormige, uit verschillende delen bestaan-

de zerken tot een granieten zerk in de vorm van een doodskist. Allerlei steensoorten worden gebruikt, soms in combinatie met andere materialen, naast glas en kunststof en een enkele maal staalplaat. Een grote geode met schitterende amathistkristallen is bijzonder opvallend. Populair is vooral de toepassing van zwerfkeien en brokken natuursteen als grafmonument. De weinige gemetselde graven dateren vooral uit de eerste helft van de vorige eeuw. In tegenstelling tot de andere begraafplaatsen in De Bilt zijn op Den en Rust veel personen van buiten de gemeente begraven. In dit artikel wil ik daarom naast de veel gebruikte symbolen vooral ook aandacht schenken aan een aantal van de meest in het oogspringende en fascinerende monumenten onder het motto *Kunst op het Kerkhof*.

Dr. Kees Trimbos, psychiater.

Waar op de andere begraafplaatsen in de gemeente bronzen plaquettes met het portret van de overledene vrijwel ontbreken, alleen die van Evert Cornelis op Brandenburg is mij bekend, komen deze op Den en Rust een aantal malen voor. Zo is er een van de schrijfster Ina Boudier Bakker, de psychiater dr. Kees Trimbos, het schoolhoofd van de Rehobothschool J. v. d. Spek (aangeboden door oud-leerlingen) en Ir. J.M. Bletz (aangeboden door het personeel). Ook een medaillon de schepping voorstellend trekt de aandacht, evenals een plaquette met muzikanten en een masker.

Uniek voor Den en Rust is het grote aantal op graven afgebeelde huisdieren, van aardewerk, steen of brons, of in mozaïek, zeer verschillend in afmeting en materiaal, en realistisch afgebeeld of juist meer kunstzinnig. Zo vindt men er allerlei honden, van meer dan levensgroot tot miniaturen in brons en graniet, katten, waaronder een heel

fraai slapend exemplaar van brons, kippen, een koe, een paard, varkentjes, en konijnen. Ook andere dieren zijn in groten getale van de partij: beertjes, een hert, hagedissen (brengt geluk), een kikker, vissen, roofvogels, zwanen, een gans, kraanvogels, pelikanen, uilen, zangvogeltjes, fantasievogels, vlinders in glas, steen en metaal, duiven in allerlei gedaanten en zelfs een kreeft, een bij en een pinguïn. Hieronder bevinden zich een aantal zeer artistieke exemplaren in steen en brons. Gestileerde dierenfiguren in brons en steen zijn vooral vogels die door hun ingetogen vorm indruk maken. Ze zijn te vinden in allerlei soorten en maten, van kleine bronzen en stenen zangvogeltjes tot levensgrote kraanvogels en een adelaar. Veel vogels zijn afgebeeld terwijl ze op het punt staan weg te vliegen als symbool van de ziel die het lichaam heeft verlaten. Sommige vogels zijn zeer levensecht afgebeeld, anderen meer gestileerd. Meestal is er één exemplaar, maar ook meerdere vogels die in de lucht samenhangen, zijn te vinden.

Afbeeldingen van engelen kennen een grote variatie. Zo zijn er de in massa gemaakte en meestal witte engelenfiguren maar ook

Hondje van graniet.

unieke exemplaren, zowel in een staande steen gebeiteld als in brons. Een enkele maal is de overledene zelf afgebeeld, zoals een borstbeeld, een portretbuste en een op kunststof gegraveerd portret duidelijk maken. De vermelding van het uitgeoefende beroep komt weinig voor, meestal betreft het artsen en medisch specialisten en een enkele architect, ingenieur, predikant en musicus. Eénmaal verraadt een esculaap het beroep van de overledene.

Afbeeldingen van menselijke figuren vallen in twee hoofdgroepen uiteen. Aan de ene kant de danseresjes, meestal klein en van brons, variërend van zeer realistisch tot gestileerd en abstract van vorm; aan de andere kant de treurende figuren, meestal vrouwenfiguren. Deze zijn groter van formaat en uitgevoerd in steen of brons, en een enkele maal in de zerk uitgehouwen. Twee treurende kinderen in brons vormen een vertederende indruk. Andere menselijke figuren zijn gestileerde

abstracte vormen of zeer gedetailleerd uitgewerkt, zoals de vrouwenfiguur op het graf van de beeldhouwer Piet Pijn.

Opmerkelijk is ook de grote verscheidenheid aan symbolen die we hier tegenkomen. Behalve talrijke Christusmonogrammen, al dan niet met de toevoeging alfa en omega, Latijnse kruizen, het Griekse en het Keltische kruis, een kruis met cirkel als symbool voor het paradijs, en een aantal palmtakken, zien we fraaie levensbomen, eenmaal in de hand van een engel, het lam Gods, geloof, hoop en liefde in diverse uitvoeringen, een gevleugeld hart met ster en maansikkel, de Davidsster en Hebreeuwse lettertekens, de 5-puntige ster of pentagram die in de christelijke symboliek de 5 wonden van Christus voorstellen, het vrijmetselaarssymbool in de vorm van passer en winkelhaak, de Griekse letter pi en het lemniscaat als symbool voor het oneindige, het Yin-Yang symbool

voor het evenwicht tussen de tegendelen, de Nederlandse leeuw op een oorlogsgraf, gekruiste ringen als symbool voor liefde en trouw, tot het embleem van Harley-Davidson aan toe. Ook het visje of ichthussymbool ontbreekt niet. De letters van het Griekse woord voor vis, ichthus, staan voor de eerste letters van Jezus Christus, Gods zoon, Redder, en geeft aan dat iemand christen is. Opvallend is de afbeelding van een hand met een achtpuntige ster. Dit octagram is een verwijzing naar de overgang van het aardse naar het bovenaardse. In de Christelijke symboliek verwijst het octagram naar de hemelvaart van Christus die wordt gezien als de achtste scheppingsdag. Een kruis in zonnestralen staat symbool voor de wederopstanding. Ook het opengeslagen boek, verwijzend naar de bijbel of het levensboek, in één geval met een paar op het boek rustende handen, is hier een algemeen voorkomend symbool. De bol of soms meerdere bollen die we op Den en Rust regelmatig tegenkomen, is het symbool van het oneindige, evenals de cirkel. De driehoek met de punt naar boven symboliseert de heilige drie-eenheid. Een bronzen bazuin op een liggende grafsteen verwijst naar de dag des oordeels. Een boot aan het hoofdeind van een graf geplaatst kan bedoeld zijn als symbool van de levensreis van de overledene.

In tegenstelling tot wat we zien op de gemeentelijke begraafplaats Brandenburg ontbreken hier op enkele uitzonderingen na

Historisch tafereel.

de oude klassieke symbolen als de zandloper, klimoptak, olijftak, lelietjes van dalen, papaver, lauwerkrans, korenaar, druiventros en rank, ster en afgeknotte zuil. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat het afbeelden van deze symbolen vooral gangbaar was in de 19e eeuw en geleidelijk in onbruik raakte in de eerste decennia van de 20e eeuw. De gemeentelijke begraafplaats is 35 jaar eerder in gebruik gekomen dan Den en Rust, in een tijd dat deze vooral christelijke symboliek nog op grote schaal werd toegepast. Bovendien was Brandenburg vooral een dorpsbegraafplaats, terwijl op Den en Rust veel meer personen van buiten de gemeente en van andere signatuur dan de christelijke zijn begraven. Wel zijn er diverse voorbeelden van in elkaar grijpende of reikende handen, symbool voor de verbondenheid in het huwelijk en de scheiding bij de dood.

Afbeeldingen van planten als symbool zijn

minder algemeen. Het meest voorkomend is de roos, zowel uitgehouwen in steen als van brons, als symbool voor het lijden van Christus en de liefde die over de dood heen reikt. Een enkele maal zijn lelietjes van dalen, symbool van Christus als brenger van het evangelie, en lelies als symbool van zuiverheid en Maria afgebeeld. Een enkele druivenrank met tros verwijst naar de eucharistie en daarmee naar de offerdood van Christus. Een aronskelk is het symbool van Maria en een geknakte bloem symboliseert het afgebroken leven. De zonnebloem staat voor niet aflatende toewijding. Ook de bijbelse ceders van de Libanon zijn aanwezig. Een lotusbloem, symbool van zuiverheid en verlichting, duidt op een Oosterse levensbeschouwing. Op de gedenkplaat van de godsdiensthistoricus Gilles Quispel vinden we de ankh of sleutelkruis, ontstaan in de Egyptische mythologie en symbool voor leven en onsterfelijkheid.

Afbeeldingen die aan beroep of hobby herinneren zijn er ook in overvloed, zoals een zaag, een smedende figuur, en diverse muziekinstrumenten waaronder de viool, een trompet, enkele harpen waarvan een als grafsteen van een toonkunstenaar, een gitaar, enkele vliegtuigen, diverse zeilboten, een wielrenner en een klaver twee op het graf van een bridge-liefhebber. Een gedetailleerde domtoren is heel bijzonder. Ook een levensechte bronzen tulp zal waarschijnlijk tot deze categorie gerekend moeten worden. Op kindergraven zijn diverse Nijntjes te vin-

Art Deco steen.

den, evenals een enkele beer en smurf.

Als symbool van de begraven persoon zelf is een steen met twee uitvergrote handtekeningen heel opvallend. Ook een enkel familiewa-
pen is een meer persoonlijk symbool. Vrijwel ontbrekend op Den en Rust is de crucifix, slechts een enkel zeer kunstzinnig exemplaar van een gestileerde bronzen Christus met stenen aureool, hangend tussen twee stenen zuilen trekt de aandacht, evenals een houten crucifix. Enkele Boeddha's, zowel zittend als liggend, staan symbool voor een oosters georiënteerde levensvisie, evenals een metalen grafmonument met een Balinees masker.

Bijzonder is een zware liggende steen in art deco-stijl uit 1943. Art deco was een populaire stijlrichting uit de periode tussen de twee wereldoorlogen. Naast het tekstgedeelte in het midden worden de zijkanten van de steen gevormd door twee treurende vrouwenfiguren en profiel. Modern vormgegeven

zerken hebben veelal cirkelvormige decoraties, waarbij de staande steen al dan niet in twee delen is verdeeld en een centrale holte is uitgespaard, of een lijnenspel in combinatie met het gebruik van meerdere steensoorten, of de zerken zijn geheel rond. Ook graven met mozaïek zijn hier vertegenwoordigd, maar deze kleurrijke grafmonumenten zijn toch vooral voorbehouden aan kinderen en jeugdige personen. Een enkele maal vormt een zonnewijzer het grafmonument. Opmerkelijk is het grafmonument dat bestaat uit de twee zijvlakken van een piramide. Het is het graf van Truus Schröder, de vriendin van architect Gerrit Rietveld met wie hij sinds de dood van zijn vrouw in 1958 samenwoonde in het Rietveld-Schröderhuis in Utrecht. Aanvankelijk was Rietveld na zijn dood in 1964 naast dit graf begraven, maar op verzoek van zijn dochters werd Rietveld in 1995 herbegraven op het Utrechtse kerkhof Soestbergen.

Zerken met in reliëf aangebrachte voorstellingen zijn eveneens vertegenwoordigd. Een van de oudste graven van Den en Rust, daterend uit 1935, draagt een Bijbelse voorstelling betrekking hebbende op Psalm 42 en Spreuken 5-17. Een ander graf uit 1935 heeft een centraal staande zerk met de afbeelding van een zaaier en twee duiven. Zeer opmerkelijk is een graf dat uit drie delen bestaat die ieder een historische figuur voorstellen, met centraal een bebaarde figuur, geflankeerd door twee schrijvers, allen in middeleeuwse kledij. Latijnse teksten op grafstenen zijn

zeldzaam. In het artikel over schrijvers- en journalistengraven is de spreuk op het graf van Willem Oltmans reeds ter sprake gekomen. Een tweetal andere wil ik hier nog noemen, een steen met de tekst OPTIMAE ET DULCISSIMAE MEMORIAE PARENTUM LIBERI PRO PIETATE POSUERUNT (Met de beste en aangenaamste herinneringen aan hun ouders hebben de kinderen deze steen neergezet) en een steen met de tekst NOVO MUNDO RESERAT IAM STIPATUR FLORE (tekst uit de Carmina Burana: Opnieuw onthult de zon het gelaat van April aan de wereld. De wereld wordt al bedekt door een bloemenkleed).

Voorbeelden van non-figuratieve kunst zijn rijk vertegenwoordigd op Den en Rust. Abstracte vormen in steen en brons lijken een vaak zeer persoonlijke invulling van een grafmonument. We vinden hier zeer aantrekkelijke monumenten van hoog artistiek gehalte, waaronder een fraaie stenen ring

Zaaier met twee duiven.

Blauw monument.

van Möbius. Moderne vormgeving in glas of kunststof valt eveneens te bewonderen, zoals in de vorm van een monument dat bestaat uit diverse glasachtige platen of uit dikke heldere kunststof platen die onder verschillende hoeken geplaatst zijn of in de vorm van een monument dat bestaat uit een open blauwe metalen kubus die het meest wegheeft van een bijzettafeltje. Twee ruwe

betonnen zuilen verbonden door drie ijzeren staven, een in verschillend gekleurde transparante kunststoffen uitgevoerde fakkel, een in transparante kunststof aangebracht portret, in transparante kunststof aangebrachte tekeningen, een gepolijste zwerfsteen met transparante kunststof bogen, behoren eveneens tot deze categorie.

Het verschil in karakter van de gemeentelijke begraafplaats Brandenburg en deze particuliere begraafplaats zien we weerspiegeld in de grafmonumenten, waarbij die op Brandenburg meer traditioneel en behoudend zijn, terwijl Den en Rust een grotere verscheidenheid aan grafcultuur met veel artistieke hoogtepunten kent.

Voor meer afbeeldingen van grafmonumenten en grafsymboliek, zie de website van de Historische Kring D'Oude School www.historischekringdebilt.nl.

Enkele non-figuratieve grafmonumenten.

